

УДК 81'373.611:070.41

СКОРОЧЕННЯ У СИСТЕМІ СЛОВОТВОРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Мар'яна Солтис

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається роль скорочень у словотворі та досліджується їх місце у системі словотворення поряд із словоскладанням, запозиченнями, конверсією і деривацією. Проводиться аналіз скорочень, зафіксованих у газетній лексиці, а також аналіз словотвірних процесів, за допомогою яких творяться ці слова.

Ключові слова: словотворення, редукція, дериваційні процеси

Скорочення в межах словотвору посідає чільне місце поряд із іншими його видами – словоскладанням, запозиченням, конверсією і деривацією. Це доволі продуктивний процес, який сприяє творенню нових слів.

Результатом скорочення є різнопланові одиниці, що не завжди вписуються в рамки класичних дефініцій, які знаходимо у фаховій літературі. У лінгвістичних працях вона зазвичай подається окремо, або як види скорочень. Зокрема, серед складених слів можна виявити компоненти, які є скороченнями довших лексем, напр., *Ölzweig* ← *Ölbaumzweig*. Трапляються також приклади, в яких процесу скорочення зазнає не перша, а друга частина складеного слова, напр., *Briefsteller* ← *Briefschriftsteller*, *Vietnamfilm* ← *Vietnamspiel*.

Мета пропонованої статті – проаналізувати місце скорочення у словотвірних процесах, показати взаємозв'язки скорочень з іншими одиницями словотвору.

Матеріалом дослідження послуговували 3000 скорочених слів німецької газетної лексики.

Серед робіт, у яких скорочення згадується в межах словотвору, поряд зі словоскладанням та деривацією – дослідження П. Поленца [11], Й. Ербена [5], Г. Вельманна [15]. Г. Вельманн пише, зокрема, що в межах словотвору можна виокремити три процеси, по-перше, скорочення, по-друге, граматичний перехід з однієї частини мови в іншу і, нарешті, розширення значення за допомогою комбінацій з додаванням словотвірних афіксів, або словоскладання [15, с. 392]. Саме серед зафіксованих нами складених слів, скорочення часто виступають першим елементом у поєднанні з іменником, напр., *SA-Mann*, *Kradmelder*, *D-Zugwagen*. Рідше зустрічаються приклади, де скорочення вживаються в поєднанні з прикметником, напр., *SED-hörige Geistlichte*.

Г. Ортнер, Л. Ортнер називають ще одну зі специфічних ознак скорочення – процеси елімінації [10, с. 31]. Г. Ортнер описує “еліптичні складені слова”, чий перші та другі складові можна пояснити, лише в межах парафрази [10, с. 31]. Такі “еліптичні утворення” описує також Г. Вельманн [15, с. 440] і наводить приклади поєднання прикметник + іменник, стверджуючи, що “прикметникові конструкції

© Солтис М., 2008

мають еквівалентне значення до складених іменників”: напр., *Feinbäckerei – Bäckerei, die feine Backwaren herstellt*. Ми вважаємо останній приклад не скороченням, а особливою формою складеного слова з поширеною парафразою. Зазначені приклади можна віднести до особливої групи фрагментованих складених слів. Вважаємо, що сюди ж належать непродуктивні утворення на зразок *Haushofmeister* \Leftarrow **Haus-und Hofmeister**, *Rotgrünblindheit* \Leftarrow **Rot- und Grünblindheit**. Як видно з прикладів, у обох випадках випадає зв’язуючий елемент “und”.

В окрему групу можна виділити такі складені слова, в яких перша або друга складова виступає як скорочена основа. На відміну від попередніх прикладів, ці вирізняються тим, що складові парафрази потрібно доповнювати не лексемою, а частиною слова – це можуть бути афікси або ще менші елементи. У цьому випадку потрібно також встановити, чи такі приклади слід відносити до явища скорочення слів, тому що можна загалом розмежувати два випадки скорочення таких слів, відповідно, скорочення першої та скорочення другої складової.

Власне прикладів „скорочення“ другої складової у слові можна знайти досить мало, це такі, як, наприклад, *Leichenschau* \Leftarrow **Leichen-be-schau**, *Getreidebau* \Leftarrow **Getreideanbau**, *Tierschau* \Leftarrow **Tierbeschau**, *Fleischschau* \Leftarrow **Fleischbeschau**.

Частіше трапляються приклади, в яких відбувається “скорочення” першої складової, напр., *Rückweg* \Leftarrow **Zurück-weg**, *Doppel-* \Leftarrow **doppelt**, *Einzel-* \Leftarrow **einzeln**, *Sonder-* \Leftarrow **besonders**. Такі одиниці в класичних підручниках із лексикології зараховують до стандартних складених слів, і аж ніяк не до скорочень. Мова не йде про те, чи були вони раніше частиною складеного слова або префіксом¹, а, насамперед, чи слід вважати їх скороченнями. Проти цього свідчить не лише мінімальна кількість випущених елементів (частково можуть випускатись навіть окремі звуки), але й те, що до складу композити входить не ціле утворення, сформоване внаслідок процесу скорочення, а лише певні компоненти вихідної лексеми. Тому тут швидше можна говорити про поняття „аломорфії“ (тобто певного варіанту морфеми, яка реалізується лише у специфічному фонемному, граматичному або лексичному оточенні).

Серед прикладів, зафіксованих у газетних статтях, доволі часто зустрічаються слова, першими складовими яких є: US-, UN-, NS-, D-. Розглянемо детальніше кожен із названих вище елементів і спробуємо дати відповідь на запитання, чи слід їх назвати скороченнями. Насамперед проаналізуємо дволітерні утворення US-, UN-, NS-, чи можуть вони функціонувати в мові самостійно, чи лише в поєднанні з певними словами. Щодо UN-, то в сучасних словниках німецької мови подається відповідник - *United Nations* – *об’єднані нації*, отож можна стверджувати, що маємо справу зі скороченням, яке читається по літерах за правилами вимови в німецькому алфавіті. Натомість US- дійсно не вживається в німецькій мові самостійно замість повної вихідної лексеми *United States* – *Сполучені Штати*, така ж ситуація із NS-. Трудність полягає ще й у тому, що базовими лексемами є – *US-Präsident* – *президент США*, *NS-Regime* – *націонал-соціалістичний режим*, де перша складова *US-Präsident* – запозичення з іншої мови. Утворення “NS” вживалося спочатку для позначення офіційних назв у таких сполученнях як *NS-Studentenbund* – *націонал-соціалістичне об’єднання студентів* [6]. Утворення “NS-” служило на позначення режиму. На базі цього скорочення виникли нові слова – *NS-Staat* – *націонал-соціалістична держава*, *NS-Verbrechen* – *націонал-соціалістичний злочин*. Але в німецькій мові базова лексема не вживається повністю – “*nationalsozialistische -r, -s*,

¹ Einzel – В. Фляйшер [7, с. 236] розглядає, як перший компонент складеного слова, rück- Г. Вельманн [15, с. 441] називає префіксом, sonder- названо префіксом у праці Ербена [5, с. 22].

”. Тому такі утворення слід називати новими лексемами, а не скороченнями. Отже, слова *NS-Staat*, *US-Präsident* ми вважатимемо *композиційно специфічними ініціальними скороченнями*, оскільки вони, з одного боку, самостійно не вживаються, а з іншого – є першими елементами часткових скорочень і утворюються за прикладом часткового скорочення – “*U-Bahn*”.

Особливу увагу слід приділити скороченню “*D-Zug*”. За своєю формою воно подібне до скорочення “*U-Bahn*”, але відрізняється базовою лексемою. Власне для цього скорочення “*D-Zug*” наявні дві базові лексеми – “*Schnellzug*”, а також “*Durchgangszug*”. Беручи до уваги базову лексему – “*Durchgangszug*”, можна пояснити наявність у скороченні літери “*D*”, що неможливо зробити в іншому випадку. За аналогією до цього скорочення можна проаналізувати й скорочення *FD-Zug* ← *Fern-Express*. Складова “*F*” ← *Fern*, а далі – *D-Zug*. Ми відносимо це скорочення до часткових, розглядаючи першою складовою не обидві літери “*FD*”, а лише літеру “*F*”.

Поширеними, зокрема в газетному тексті, є слова з першими складовими – “*homo-*”, “*psycho-*”, “*kosmo-*” “*bio-*”, “*euro-*” і т. п. “*Bio-*”, “*euro-*” самостійно в мові не вживаються, їх прийнято вважати скороченнями слів, оскільки вони є морфемами. Тут знову ж таки виникає запитання, чи слід називати згадані вище утворення скороченнями, бо якщо це так, то для них повинна існувати відповідна базова лексема. Не вважаючи такі утворення скороченнями, слід встановити їх словотвірний статус.

Наведені вище утворення можна віднести до двох різних видів – до групи скорочень, перша частина яких скорочується до перших складів, або ж у групу, де перша складова є усиченням на “*o*”. Такими скороченнями є наприклад, *Biorhythmus* ← *biologischer Rhythmus*, *Abo* ← *Abonement*, *Homo* ← *Homosexueller*, *Euro* ← *Europa*.

Щодо зазначених прикладів ми дотримуємося думки, що їх можна віднести до двох груп, а саме:

1. Складні слова з апокопою (тип скорочення, коли внаслідок словотворчих процесів залишається перша частина базового елемента), напр., *Abo* ← *Abonement*, *Homo* ← *Homosexueller*, *Euro* ← *Europa*. У цих випадках зберігається перша частина слова, яка несе основне семантичне навантаження.

2. Композити, до складу яких входять прикметники. Зокрема, із суфіксом “*-logisch*”, як напр., *Ökosystem* ← *ökologisches System*, *Psychoanalyse* ← *psychologische Analyse*.

Іншу можливість пропонує В. Фляйшер, який розглядає згадані одиниці в рамках словоскладання з іншомовними словами [7, с. 113-115] і ставить їх в один ряд із утвореннями, в яких перша складова (*Astro-*, *Aero-*, *Anthropo-*) не має в німецькій мові жодних варіантів вільної морфеми, тобто самостійно в мові не зустрічається [7, с. 114]². У цю ж групу відносить В. Фляйшер “*psycho-*”, “*kosmo-*” і називає їх “комбінованими морфемними варіантами”. Якщо виходити з того, що названі вище морфеми не є скороченими, то потрібно визначити, чи слід їх називати “морфемами, які несуть значення”, чи “зв’язаними словотвірними морфемами”. В. Фляйшер, І. Барц говорять про те, що кореневі морфеми не здатні утворювати нові слова, а лише можуть виступати в комбінації з іншими елементами в складеному слові [7, с. 25]. Їх можна назвати напівпрефіксами.

Прикладом складеного скорочення є *Linol-* ← *Linoleum* у словах *Linolschnitt*, *Linoldruck*. У праці В. Фляйшера та І. Барц [7] знаходимо приклад *Turbo* ← *Turbine*, який є скороченим варіантом “*Turb*”+ закінчення “*o*”, “*Turbo*” вживається у

² Ми дотримуємося такої ж думки, як В. Фляйшер [7, с. 114], що “*Bio*” не є лексемою нормативної німецької мови. Такими ж є елементи *geo-*, *hydro-*.

значенні “швидко”, “дуже швидко”. Насьогодні значення слова розвинулись настільки, що в одному випадку зустрічаємо замість повного слова “турбіна”, а в іншому значенні “швидко”: таким чином можна говорити про полісемію зазначених одиниць. На межі обох значень перебуває “*Turbodiesel*”, яке, залежно від технічного застосування і від знання реципієнта, може вживатись у значенні *частини*, що знаходиться всередині турбіни та в значенні – *швидко*. У випадку, коли “*Turbo*” вживається в значенні *Turbine*, його можна розцінювати як морфемний варіант, утворений у результаті процесу скорочення. Таким чином ми відносимо утворення *Euro-*, *Linol-*, *Turbo-* до групи скорочених морфем зі специфічними ознаками словоскладання. Інші приклади – *inter-*, *tele-* вживаються без змін у складених словах. Існують також приклади, коли невідільні елементи є другою складовою у відповідних словах, напр., – **Motel**, **Bootel**.

Проблемними випадками класифікації скорочених слів в межах словотвору є явище контамінації, контракції, змішані типи словоскладання. Мова йде про утворення, які формуються зі складених слів і в яких можуть випадати навіть цілі слова вихідної лексеми, напр., *Meisterstückwerk* \Leftarrow *Meisterstück* + *Stückwerk*, *Ehrgeiz* \Leftarrow *Ehrgeiz* + *Geizhalls*, *Besserwessi* \Leftarrow *Besserwisser* + „*Wessi*“. Крім того, існують приклади, в яких випускаються частини морфеми, напр., *Schwabylon* \Leftarrow *Schwabing* + *Babylon* (назва готельного комплексу у Швабінгу). Таким чином часто утворюються іронічні або смішні слова. Зазначеним випадкам, важко знайти місце в словотворі чи серед скорочень, чи серед особливих випадків словоскладання. У працях, присвячених виключно скороченням, вони не розглядаються, а в працях, що розглядають словотвір загалом, вони займають неоднозначну позицію. В. Фляйшер [6, с. 236], В. Генцен [9, с. 249-256] відносять такі приклади до особливих випадків словотвору. Хоча на противагу до визначень, викладених у праці В. Генцена, В. Фляйшер у жодному разі не відносить їх до скорочень. У праці В. Генцена можна знайти суперечливі твердження, як, наприклад, таке, що до групи часткових скорочень належать приклади, у яких випадає середня частина відповідної базової лексеми [6, с. 8]. К. Ганзен дотримується думки, що, зокрема, англійський приклад *smog* \Leftarrow *smoke* + *fog* можна віднести до особливих випадків словоскладання [8, с. 132-13]. Погоджуючись із думкою Р. Барч [7], Г. Фатера [13], В. Вірегге [14] та інших мовознавців, називаємо такий вид скорочень амальгамою і розглядаємо їх як окреме явище в межах словотвору, напр., *Kurlaub* \Leftarrow *Kurort*+ *Urlaub*, *Eurovision* \Leftarrow *europäisch* + *Television*.

Хочемо звернути увагу на проблематичне слово “*Motel*”, з огляду на визначення його місця в межах словотвору. В. Фляйшер визначає це слово, як похідне від *Motorhotel*. Ми ж дотримуємось думки, що воно є запозиченням з англійської мови, відповідно від *motor* + *hotel*, або англ. *motorishotel*.

Можна також виділити серед слів, утворених таким чином, як “*Motel*”, так звані “штучні слова”, особливо, коли мова йде про назви товарів та фірм, напр., *Persil* \Leftarrow *Perborat* + *Silikat*. Цей приклад саме до розряду “штучних слів” зараховують В. Фляйшер [7], Г. Вельманн [15]. Слід детальніше зупинитись на позиціях обох учених. У праці В. Фляйшера до групи “штучних слів” належать приклади апокопи, аферезису та синкопи. У такому випадку вони не відповідають визначенню В. Фляйшера, що це “скорочення, які є комбінацією початку та кінця слова” [6,]. На нашу думку, для таких утворень краще підходить інше визначення В. Фляйшера, а саме, як “вид скорочень, які позначають назви товарів та термінів у науці та техніці” [7, с. 113-115]. У цитаті В. Фляйшера далі визначаються галузі, в яких вживаються “штучні слова”; це назви фотоапаратів, волокон та текстильних виробів, фахові слова з галузі фізики чи хімії. Отже, В. Фляйшер вважає ключовою характеристикою “штучних слів” те, що вони утворені для визначення певного класу денотатів.

Слід звернути увагу на ще одну, на наш погляд, сумнівну групу “штучних слів”. З ономасіологічної точки зору такі утворення за їх структурою можна віднести до скорочень, наприклад *WOK* \Leftarrow *Wasche ohne Kochen i Persil* \Leftarrow *Perborat + Silikat*. Приналежність таких скорочень до певного класу визначити важко, за структурою їх слід віднести до ініціальних скорочень, які читаються по складах. А за семантичним навантаженням логічно було б віднести їх до “штучних слів”, так як це назви товарів, а саме, миючих засобів.

Цікавим явищем є складене слово, друга складова якого “скорочена на суфікс”, напр., *Mähdrescher* \Leftarrow *Mähdreschmaschine*. Г. Вельманн зараховує утворення такого типу до скорочень [15, с. 393], напр., *Laster* \Leftarrow *Lastwagen*, *Vollernter* \Leftarrow *Vollerntemaschine*, і пояснює це явище таким чином, що друга складова базової лексеми замінена суфіксом. В. Фляйшер розглядає також такі приклади, і вважає суфікс “-er” скороченням другого елемента базової лексеми [7, с. 116]. Ми дотримуємось думки, що наведені вище приклади не є скороченнями, а похідними, утвореними за допомогою суфіксації.

Досить цікавим у межах словотвору залишається ще одне явище. На думку П. Полєнца [11], Й. Ербена [5], Г. Вельманна [15] випадки, на зразок *Schau* \Leftarrow *schauen*, *Ausdruck* \Leftarrow *Ausdrückung* є особливим скороченням – це спосіб утворення нових слів шляхом „скорочення“ твірної основи (усічення морфем), таким чином часто утворюються іменники від дієслів та прикметників. Саме при утворенні іменників від прикметників відкидається суфікс і може відбуватись зміна голосної в основі, напр., *Sanftmut* \Leftarrow *sanftmütig*.

Скорочення можуть виступати новими словотвірними основами, і таким чином вони також беруть участь у процесах словотвору, з них утворюються похідні слова суфіксальним способом, за допомогою суфіксів *-er*; *-ler*: напр., *BGRer*, *FDJler*.

У результаті проведеного дослідження можна констатувати, що незважаючи на досить широкий спектр досліджень скорочених одиниць, залишаються відкритими багато питань, зокрема щодо визначення словотвірного статусу окремих скорочень, динаміки їх утворення. Аналіз процесу скорочення іншомовних слів дозволив виявити специфічні ознаки структурної редукції морфем. „Штучні слова“ тяжіють до формування за рахунок двох паралельних словотвірних процесів – скорочення та словоскладання.

1. Степанова М.Д. Словосложение в современном немецком языке // Автореф. дис. канд. філол.наук. – М., 1956.
2. Bartsch, R. /Vennemann T. Grundzüge der Sprachtheorie. Eine linguistische Einführung. – Tübingen, 1982.
3. Brockhaus-Wahrig. Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden. Hrsg. von G.Wahrig/H. Krämer/H. Zimmermann. – Wiesbaden, Stuttgart, 1980 - 1984.
4. DUDEN - GRAMMATIK der deutschen Gegenwartssprache. 4. völlig neu bearb. und erw. Aufl. . – Mannheim 1984. – S.386 - 558.
5. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre // 2., durchgesehene und vermehrte Aufl. – Berlin, 1983.
6. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. // VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1976.
7. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache // Unter Mitarbeit von Marianne Schröder. – Tübingen, 1992.
8. Hansen K. Das Spiel mit den Abkürzungen im Englischen. // Wissenschaftliche ZS der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 9, 1959/60. - S.379 - 389.
9. Henzen, W. Deutsche Wortbildung. 3. Aufl. Tübingen, 1965. [1. Aufl. Halle/Saale 1947].
10. Ortner H., Ortner, L. Zur Theorie und Praxis der Kompositionsforschung. – Tübingen, 1984.
11. Polenz P. Wortbildung. // In: LGL 2. Aufl. – Tübingen, 1980. – S. 169-180.
12. Schmidt G. Produktive adjektivische Wortbildungsmodelle. Zur Bildung von zusammengesetzten

Adjektiven in modernen Fachtexten. // Sprachpflege 36. – Tübingen, 1987. S. 1 - 4.
13. Vater, H. Einführung in die Sprachwissenschaft. – München, 1996. 13. Vieregge, W.
Zum Gebrauch von Kurzwörtern im Neuhochdeutschen. // Sprachwissenschaft 8. – 1983.
- S. 207- 235. 14. Wellmann, H. Die Wortbildung. // Drosdowski, G. u.a. (Hg.): DUDEN -
GRAMMATIK der deutschen. 13. Zumthor P. Abréviations composées. – Amsterdam:
Afdeling Letterkunde Nieuwe Reeksdeel LVn., 1951.

ABBREVIATIONS IN GERMAN WORD FORMATION

Mariana Soltys

The present article deals with the role of abbreviations in word formation and the place they occupy in its system beside compounding, borrowings, conversion and derivation. Abbreviations that commonly occur in the text of newspapers are tackled with a particular emphasis on the respective word forming processes.

Key words: shortenings, reduction, derivational processes.